

Skupinové žaloby a české právo

P E T R Z I M A

Právní úprava

O skupinových (hromadných, reprezentativních apod.) žalobách se u nás začalo hovořit v souvislosti s ustanoveními § 83 odst. 2 o. s. ř. a § 159a odst. 2 o. s. ř., zařazených do našeho právního řádu zákonem č. 151/2002 Sb., účinným od 1. 1. 2003. Ustanovení § 83 odst. 2 o. s. ř. stanoví, že „zahájení řízení

- a) o zdržení se protiprávního jednání nebo o odstranění závadného stavu ve věcech ochrany práv porušených nebo ohrožených nekalým soutěžním jednáním,
- b) o zdržení se protiprávního jednání ve věcech ochrany práv spotřebitelů,
- c) ve věcech přeměn obchodních společností, stanoví-li tak zvláštní právní předpis,
- d) v dalších věcech stanovených zvláštními právními předpisy,

brání též tomu, aby proti témuž žalovanému probíhalo u soudu další řízení o žalobách jiných žalobců požadujících z téhož jednání nebo stavu stejné nároky“.

Jinými slovy v případech uvedených v § 83 odst. 2 o. s. ř. zákonodárce zakládá neodstranitelnou překážku *lis pendens*, která brání v pokračování řízení o druhém a dalším podaném návrhu.

Ustanovení § 159a odst. 2 o. s. ř. pak stanoví, že „výrok pravomocného rozsudku, kterým bylo rozhodnuto ve věcech uvedených v § 83 odst. 2, je závazný nejen pro účastníky řízení, ale i pro další osoby oprávněné proti žalovanému pro tytéž nároky z téhož jednání nebo stavu“.

Právní literatura

Někteří autoři o těchto dvou ustanoveních hovoří jako o zvláštním pojetí skupinové žaloby,¹⁾ které byt přechodně a s určitými nedostatky pod definici skupinových žalob patří. S tímto závěrem nemohu souhlasit, neboť účel a základní principy obou institutů, tj. na jedné straně typické skupinové žaloby a na stra-

ně druhé postupu podle § 83 odst. 2, jsou zcela odlišné, jak bude rozebráno níže.

Nejprve k ustanovení § 83 odst. 2 o. s. ř., které rozšiřuje pojem *litispendence* i na některé další případy. Obecně je ke vzniku překážky *litispendence* nezbytné, aby existovalo (probíhalo) jiné řízení, přičemž v obou řízeních je dána totožnost účastníků i předmětu řízení.

Ustanovení § 83 odst. 2 o. s. ř. ovšem ke vzniku překážky *litispendence* nevyžaduje totožnost všech účastníků ani (úplnou) totožnost předmětu řízení. Nadále však je nezbytnou podmínkou pro *litispendenci* totožnost žalovaného. Pokud jde o totožnost předmětu řízení, vycházím z toho, že procesní nárok je vymezen předmětem (žalobním návrhem) a základem, který tvoří právně relevantní skutečnosti, na nichž žalobce návrh zakládá (viz např. usnesení NS sp. zn. 22 Cdo 1646/2000); pak je zjevné, že v řadě případů posuzovaných podle § 83 odst. 2 o. s. ř. nebude totožnost předmětu řízení úplná (např. žalující spotřebitelé budou snášet v různém rozsahu důsledky protiprávního úkonu žalovaného, pokud jde o dopady protiprávního jednání žalovaného, budou mít odlišná tvrzení vyplývající z jejich individuální situace). Zpravidla bude každý z účastníků uplatňovat jinou výši nároku podle své konkrétní situace (podle rozsahu škody způsobené konkrétním výrobkem, podle počtu akcií v konkrétní společnosti apod.). Pro aplikaci ustanovení § 83 odst. 2 o. s. ř. je však nutné, aby v posuzovaných věcech šlo o nároky z téhož jednání nebo téhož stavu. Jednání žalovaného při tom nemusí být dílem jediného okamžiku. Zahraniční judikatura připustila skupinovou žalobu i v případě, že došlo k pokračujícímu a dlouhotrvajícímu porušování práva.²⁾ K ustanovení § 159a o. s. ř. je nutno uvést, že samotná slova „co do základu“ by si zasloužila určitou definici, kterou však zákon neposkytuje. Zákon tradičně tento pojem používá v souvislosti s mezitímním rozsudkem. Je však možné, že soud rozhodne o celé věci jediným rozsudkem, tedy základ nebude nikde ve výroku vyjádřen a v odůvodnění vyjádřen být nemusí. Největším problémem § 159a o. s. ř. je ale skutečnost, že oprávn-

¹⁾ Wintrová, A.: Procesní důsledky skupinové žaloby v českém právu. In: Pocta Jiřímu Švestkovi k 75. narozeninám. ASPI, a. s., 2005, str. 347 an.; Smolík, P.: Hromadné žaloby – současnost a výhledy české právní úpravy. In: Pocta Martě Knappové k 80. narozeninám. ASPI, a. s., 2005, str. 385 a násl.

²⁾ Kanadský Nejvyšší soud ve věci *Rumley v. British Columbia* 2001, S. C. C., 69, v němž bylo řešeno zneužívání studentů školy pro tělesně postižené ze strany personálu, které trvalo řadu let. V tomto případě jako společná záležitost umožňující podání skupinové žaloby bylo považováno právě sexuální zneužívání.

něné osoby (příslušníci skupiny, v jejichž prospěch by mělo být řízení o skupinové žalobě vedeno) se o výsledku sporu nemají šanci vůbec dozvědět.³⁾ Ani ten, který za skupinu vede „první“ žalobu, nemusí vědět, že se jedná o skupinovou žalobu, a že právě on je zástupcem skupiny. V českém pojetí jde tedy o jakési pseudoprávo, k jehož faktické realizaci zákon oprávněným nedává žádný nástroj. Autoři Winterová a Smolík v citovaných pracích uvádějí řadu problémů současné právní úpravy (skupina není v řízení jinak definována, nedostatek informovanosti členů skupiny, slabé postavení dalších žalobců), avšak setrvávají na pozici, že se i přes tyto vady jedná o skupinovou žalobu.

Smysl a účel skupinových žalob

Aby bylo možné právní úpravu skupinových žalob pochopit a správně aplikovat, je nezbytné definovat jejich smysl a účel. Skupinové žaloby jsou jedním z prostředků, které jsou hypoteticky k dispozici pro řešení více řízení se stejným základem, resp. se stejným zájmem žalobců.

V zahraniční judikatuře je obecně uznáváno, že smyslem skupinových žalob je a) zajistit přístup k soudu i osobám, které by jinak z různých důvodů samy nežalovaly, b) naplnit princip procesní ekonomie a c) zajistit změnu chování u žalovaného (*behavioural modification*).⁴⁾

Pokud jde o účel skupinových žalob, představme si, že velká firma vyrobí vadnou věc. V řadě případů bude částka požadovaná jednotlivými spotřebiteli z titulu odpovědnosti za vady nebo jako náhrada škody velmi malá, jsou-li zde však tisíce takových spotřebitelů, kteří mají stejný zájem, může jít dohromady o značné částky. Roztříštěné zájmy spotřebitelů jsou individuálně často velmi obtížně prosaditelné; náklady řízení, investovaný čas apod. jsou v nepoměru k nepatrnému zisku dosažitelnému ve sporu. V souhrnu však jednotlivé individuální nároky mohou představovat značné částky. Například účtuje-li banka poplatky za služby v nesprávné výši, je to u jednotlivých jejích klientů zpravidla velmi malá částka, avšak v souhrnu může jít o desetimilionové částky. Jestliže individuální spotřebitel neuspěje, může mít pro něj celá záležitost navíc negativní důsledky v podobě soudních nákladů (znalecké posudky, náklady právního zastoupení apod.). Tato rizika mohou mít za následek situaci, že nikdo z drobných spotřebitelů či investorů k soudu nepůjde. Toho jsou si však velké firmy dobře vědomy, a protože vědí, že v určitých situacích nikdo k soudu nepůjde, nemají žádné zábrany při zneužívání své síly a nemají žádný podnět k regulaci svého chování. Ochrana ze strany státních či veřejnoprávních subjektů (ombudsman apod.) je v podobných situacích málo účinná, sou-

kromý zájem jednotlivců představuje větší motiv ke zjednávání nápravy než úřední povinnost.

Pokud jde o **princip hospodárnosti** řízení, umožňuje skupinová žaloba vyhnout se opakovanému zjišťování stejného či velmi podobného skutkového stavu, jakož i opakování příslušných právních analýz.

Třetím účelem skupinových žalob je přispět k **nápravě chování žalovaného** ve smyslu, aby se do budoucna protiprávnímu chování vyhnul a také jde o určitý trest.⁵⁾ Na straně žalovaných jsou zpravidla velké firmy (pojišťovny, velcí výrobci, distributoři aj.), které by neúspěch v jednom individuálním sporu nijak citelně nezasáhl. Smolík ve svém článku správně uvádí, že určitou sankční roli by mohl u nás hrát institut zadostiučinění.⁶⁾

Situace pro použití skupinové žaloby

Ustanovení § 83 odst. 2 o. s. ř. se má aplikovat na poměry a) osob dotčených nekalou soutěží, b) spotřebitelů c) akcionářů a společníků obchodních společností ve věcech přeměn společností a d) jiných osob uvedených ve zvláštním předpisu. Toto vymezení je však, pokud jde o pojem **věci přeměn obchodních společností**, nejasný. Věcí přeměny je i rozhodnutí valné hromady o fúzi, takže připadá v úvahu i řízení o neplatnost usnesení valné hromady.

V zahraničí není možnost podání hromadné žaloby tak striktně omezena taxativním vymezením typových případů, v nichž je možné skupinovou žalobu podat, ale závisí na kritériu vhodnosti a efektivnosti z hlediska procesního. Přitom škála použití skupinové žaloby je v zahraničí velmi široká, od uplatnění nároků na rušení zápachem ze skládky (*Hollick*) přes nároky vyplývající ze sexuálního zneužívání (*Rumley*) až po náhrady škody způsobené vadami výrobků. Ani ve Švédsku není institut skupinové žaloby omezen na oblast spotřebitelského práva a práva životního prostředí, ale je přípustný ve všech případech, kdy lze nárok uplatnit u soudu první instance. Jakoukoliv

⁵⁾ Viz odůvodnění rozhodnutí ve věci *Hollick* a vystoupení Marianne Abyhammar (Swedish Consumer Agency): Swedish Group Proceedings Act and other means for collective dispute resolution dne 9. 6. 2006 http://ec.europa.eu/consumers/reds/out_of_court/adr/abyhammar_intervention_adr2006.pdf.

⁶⁾ Smolík, op. cit. sub. 1, str. 394, uvádí, že povolení skupinových žalob ve spojení s institutem přiměřeného zadostiučinění v penězích by mělo mít „i úlohu sankční, neboť má působit na žalovaného jako trest za porušení práva včetně odstrašujícího účinku. S tímto závěrem se ztotožňuji, jde však o určitý průlom v dosavadním chápání zadostiučinění u nás; viz např. rozhodnutí NS ve věci sp. zn. 29 Odo 652/2001, podle něhož by materiální aspekty neměly hrát při stanovení zadostiučinění žádnou roli („ve formě zadostiučinění, jako prostředku satisfakčního, není možno proto brát ohled na prvky, které mají materiální povahu, poněvadž materiální reparaci tento právní prostředek ochrany proti nekalé soutěži neslouží“). Jak však potrestat velkou firmu, když ne tak, že se jí vyměří kompenzace v určitém poměru k jejímu obrátu, či zisku, tedy ve vztahu k ryze materiálním prvkům? A je jisté, že menší sankce nebudou mít na budoucí chování takové firmy žádný účinek.

³⁾ Viz též Smolík, P., op. cit. sub. 1), str. 387.

⁴⁾ Viz např. v kanadské judikatuře případ *Hollick v. Toronto (City)* 2001 S. C. C., 68.

věc lze tedy projednávat tradičně, jako individuální žalobu, nebo ve formě skupinové žaloby, jsou-li pro to splněny zákonné podmínky. Velká část zahraničních skupinových žalob směřuje ovšem k náhradě škody;⁷⁾ v českém právu je akcentována spíše možnost podání negatorní žaloby.

Postavení dalších osob

Smolík se v cit. práci domnívá, že „postavení dalších osob, které by chtěly žalovat, ale nesvědčí jim první pořadí, by měla ochránit soudní praxe, byť její postup by měl být podložen precizním textem zákona, jak tomu bylo dříve“. Pokud je však text zákona neúplný a nejasný, nelze od naší soudní praxe nic tvůrčího očekávat a takové případy se budou soudy snažit ukončit z jakéhokoli dostupného formálního důvodu.⁸⁾

Je třeba rozlišit dvě skupiny dalších osob, tj. osob oprávněných podle hmotného práva, avšak odlišných od prvního žalobce. Ustanovení § 83 odst. 2 o. s. ř. se týká pouze těch osob, které samy podaly žalobu jako druhé a další v pořadí. Ustanovení § 159a odst. 2 o. s. ř. se však týká také osob, které žalobu vůbec nepodaly, ačkoliv by k tomu jinak byly oprávněny.

Pokud jde o první skupinu oprávněných osob, jedná se o aktivní nositele hmotněprávního oprávnění, kteří jednají ve smyslu zásady *vigilantibus iuris skripta sunt*. Nejvyšší soud v řadě případů tuto zásadu uplatňuje a tam, kde je účastník právního vztahu pasivní, může věc dopadnout v jeho neprospěch, i když by jinak mohl ve sporu uspět.⁹⁾ V případě § 83 odst. 2 o. s. ř. jsou však účastníci aktivní, avšak jejich bdělost jim mnoho nepomůže, neboť i když žalobu podají ve lhůtě, jejich řízení bude zastaveno jen proto, že někdo jiný byl o něco rychlejší. Legislativce by při tom neměl připustit dostihy, při nichž bude cílovou páskou podatelna příslušného soudu. Daleko racionálnější a ekonomičtější je umožnit spojení všech včas došlých návrhů do jednoho řízení, jak to např. upravuje pro řízení o neplatnost usnesení valné hromady ustanovení § 131 odst. 12. obch. zák.

Do druhé skupiny oprávněných osob patří ti účastníci hmotněprávního vztahu, kteří sami nepodali žalobu, avšak jsou zákonem zahrnuti mezi ty, pro něž je rozsudek ve věci závazný. Tito účastníci ovšem vůbec nemusí vědět o zahájení a o výsledku sporu;

ten při tom může být ukončen dříve, než těmto osobám skončí běh promlčecí či prekluzivní lhůty. Pokud by nebyla ustanovením § 83 odst. 2 o. s. ř. založena překážka *litispendence*, mohly by klidně žalovat po ukončení prvního soudního sporu. Nejistota spočívá rovněž ve lhůtách pro uplatnění práv založených na rozhodnutí „co do základu“. Na rozdíl od jiných zahraničních úprav není stanoveno, jak se toto právo promlčuje, přičemž existuje několik hypotéz (od okamžiku právní moci rozsudku, od okamžiku zveřejnění rozhodnutí soudu aj.).

Hromadná žaloba na určení?

Podle citované české právní literatury se jedná zpravidla o žalobu na plnění (na zdržení se určité činnosti). V určitých případech však nepochybně půjde žaloby na určení (např. podle ustanovení § 17 zákona č. 627/2004 Sb., o evropské společnosti, a analogicky o žaloby podle § 220k a § 220p a souvisejících obchodního zákoníku).

Certifikace žaloby jako skupinové

Jedním ze základních rozdílů mezi českou a zahraniční úpravou je, že zahraniční žaloby musí být soudem certifikovány jako skupinové. Certifikaci provádí soud svým rozhodnutím (v Kanadě *certification order*). Při posuzování, zda dát žalobě charakter žaloby skupinové, soud zvažuje, zda právní a skutkové otázky, které jsou společné pro členy skupiny, převažují nad otázkami vztahujícími se pouze k jednotlivým členům skupiny, zda řízení o skupinové žalobě bude zahrnovat i nároky, které jsou nebo mohou být předmětem jiného řízení, zda jiné prostředky řešení sporů by byly méně praktické nebo méně účinné a zda řízení o skupinové žalobě by nevedlo k větším obtížím než řízení vedená jinými prostředky. Předpokladem pro povolení žaloby jakožto skupinové bývá, že neexistují aplikovatelné alternativní programy či řízení, tj. že není vhodnější například při menším počtu členů skupiny rozhodnout o spojení řízení nebo v situaci, kdy existují alternativní kompenzační programy, zda není vhodnější další členy skupiny odkázat na ně.¹⁰⁾ Při rozhodování o připuštění žaloby jako skupinové rozhoduje to, kterému postupu by měla být dána přednost (*preferable procedure*).

Důsledky odmítnutí certifikace skupinové žaloby

Zahraniční právní úpravy zpravidla stanoví, kdy soud nesmí odmítnout certifikaci žaloby jako skupinové žaloby.¹¹⁾ Nedojde-li k certifikaci žaloby jako skupi-

⁷⁾ Mallett, T. – Laing, A. – Damages in Class Actions: An Overview of Recent Developments, <http://www.osler.com/resources.aspx?id=7987> (6. 2. 2007).

⁸⁾ Holländer, P.: Ústavněprávní argumentace: Ohlédnutí po deseti letech Ústavního soudu. Linde, Praha 2003, str. 77: „Převažující trend obecné justice při aplikaci práva lze označit jako přepjatý formalismus.“

⁹⁾ Z řady rozhodnutí NS např. 22 Cdo 850/2005: Je věcí vlastníka, aby dbal o shodu zápisu jeho práva do katastru se skutečným stavem; pokud tak neučiní, může být poškozen pro něj negativními důsledky vyplývajícími z rozporu stavu zápisu v katastru nemovitostí se stavem skutečným (*vigilantibus iura scripta sunt*).

¹⁰⁾ Např. ve věci Hollick se jednalo o poškození asi 30 000 obyvatel Toronta zápachem z městské skládky. Město však samo realizovalo kompenzační program (fond) pro poškozené osoby, a proto soud žalobu necertifikoval jako skupinovou. Soudy však musí vždy zvažovat, zda takový kompenzační program představuje dostatečnou náhradu za řízení o skupinové žalobě.

nové, nic nebrání tomu, aby žalobce pokračoval v řízení jako žalobce z individuální žaloby (na rozdíl od názoru dr. Smolíka, který se domnívá, že řízení by mělo být úplně zastaveno). Zastavení řízení v takovém případě by nebylo v souladu s principem hospodárnosti řízení, žalobce by byl nucen žalovat znovu v podstatě totéž v rámci individuální žaloby.

Vedlejší účastnictví dalších osob

Prof. Winterová ve svém příspěvku uvádí, že možnost vstupu dalších osob jako vedlejších účastníků je možná podle obecných ustanovení o vedlejší účastnictví.¹²⁾ Tomu však rozhodně neodpovídají empirické zkušenosti s rozhodováním soudů v oblasti přeměn společností. V řadě případů byl vstup vedlejších účastníků odmítnut s odůvodněním, že v řízeních podle § 120 odst. 2, resp. § 200e, o. s. ř. je vedlejší účastnictví pojmově vyloučeno.¹³⁾

Vstup další osoby jako hlavního účastníka

Teoreticky je možný vstup dalších hmotně oprávněných osob do prvního řízení jako hlavních účastníků, to však může mít vliv na hospodárnost řízení a dále je jejich vstup závislý zcela na libovůli prvního žalobce (§ 92 odst. 1 o. s. ř.). Ani toto není pro tyto osoby dostatečný nástroj ochrany jejich práva na spravedlivý proces.

Náklady řízení

Velkou překážkou vedení sporu spotřebiteli, drobnými investory a jinými osobami majícími nároky proti velkým firmám, jsou náklady řízení. To je dáno jednak vysokými tarify (vysokou sazbou tarifů) za zastupování a jednak tím, že v řadě případů by bylo nutné provádět znalecké posouzení. Je proto účelné alokovat náklady řízení k tíži žalovaného.¹⁴⁾

Základní rozdíly

Rozdíly mezi českou právní úpravou a zahraničními úpravami skupinových žalob tedy lze shrnout takto:

1. Žalobce první v pořadí nemá u nás žádnou právní odpovědnost za řádné vedení řízení vůči žalobcům v dalším pořadí ani vůči osobám, které se řízení ne-

účastní (avšak pro něj je výrok soudu ve věci samé rovněž závazný). První žalobce se hypoteticky ani nemusí dozvědět o tom, že je účasten na nějaké skupinové žalobě, protože o tom není vydáváno v „jeho“ řízení žádné relevantní usnesení; dochází pouze k zastavení těch později zahájených řízení.

2. Česká právní úprava neobsahuje žádné ochranné prvky pro situaci, kdy dojde k dohodě mezi žalobcem prvním v pořadí a žalovaným, neexistuje žádná záruka ochrany proti zneužití postavení prvního žalobce vůči dalším v pořadí; snad pouze v případech řízení o neplatnost usnesení valné hromady (§ 131 odst. 10 a 11 obch. zák.), ale i tento postup je nejasně upraven a nejedná se o situaci, kde by skupinová žaloba přicházela v úvahu.
3. V České republice nelze v konkrétním případě z ničeho usoudit, že se jedná o skupinovou žalobu. V zahraničí toto vyplývá z rozhodnutí soudu, kterým se uplatnění nároků formou skupinové žaloby povoluje (*certification order*).
4. V České republice neexistuje žádná povinnost poskytnout veřejnou informaci o zahájení řízení, ani informaci o jeho výsledku, která by bylo uložena účastníkům prvního řízení nebo soudu. V zahraničí je to základním rysem skupinové žaloby.

Tyto rozdíly vedou k tomu, že se nemohu ztotožnit s názorem, že § 83 odst. 2 ve spojení s § 159a odst. 2 představuje nějakou zvláštní českou formu skupinové žaloby. U nás se totiž jedná pouze a jedině o určitou formu překážky *litispendence*, resp. překážky *res iudicata*, bránící dalším účastníkům, kteří včas uplatnili svůj nárok, v tom, aby v řízení mohli ochránit svá práva. Český zákonodárce současně neposkytl těmto osobám dostatečné záruky v smyslu ustanovení čl. 6 odst. 1 Evropské úmluvy o lidských právech. Je proto nezbytné neprodleně přistoupit k novelizaci, resp. k doplnění příslušných stávajících ustanovení, zejména § 83 odst. 2, § 159a o. s. ř. a § 220k obch. zák. a podobných ustanovení a zajistit též jejich vzájemné provázání. Stávající právní úprava je v praxi nepoužitelná a jen znemožňuje oprávněným osobám přístup k soudu.

Obavy, že by přijetí funkční legislativy v oblasti skupinových žalob vedlo v Evropě k dramatickému nárůstu sporů, se nevyplnily. Ve Švédsku byla taková legislativa přijata v r. 2003 a z oblasti obchodních společností je znám pouze jeden větší případ (z jiných právních oblastí celkem 6 případů).¹⁵⁾ Důvodem je skutečnost, že v Evropě většinou nejsou pro nárůst skupinových sporů takové stimulující podmínky, jakými jsou porotní systém, možnost přisoudit *punitive damages* a způsob odměňování právních zástupců (tzv. *contingency fee*, obsahující rizikový faktor). Podobnou legislativu jako Švédsko připravuje též Finsko.

¹¹⁾ Např. kanadský Class Proceedings Act, [RSBC 1996] chapter 50 section 7.

¹²⁾ Winterová, op. cit. sub 1, str. 352.

¹³⁾ Např. rozhodnutí Vrchního soudu v Praze, jako soudu odvolacího, čj. 14 Cmo 115/2006-99: „V řízení podle § 200e, které je řízením nesporným, vedlejší účastnictví podle § 93 o. s. ř. v úvahu nepřichází. O přípustnosti vedlejšího účastnictví soud rozhoduje jen ve sporném řízení...“

¹⁴⁾ Viz např. § 15 odst. 2 německého zákona Spruchverfahrensgesetz, BGBl. I S. 838), který sice neupravuje skupinové žaloby, ale upravuje postup v řízení s větším počtem oprávněných osob (akcionářů obchodních společností) ve zvláštních situacích (fúze, ovládací smlouvy, squeeze-out apod.).

¹⁵⁾ Viz vystoupení Marianne Abyhammar cit. sub. 5.